

А. У. Ярмоленка

Беларусь, г. Гомель, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт транспарту

**ЛЁС МІРНАГА НАСЕЛЬНІЦТВА Ў ЧАС ВАЙНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ
М. ГАРЭЦКАГА І І. НАВУМЕНКІ**

В статье анализируются особенности поэтики военной прозы М. Горецкого и И. Науменки. Творчеству писателей свойственна автобиографичность и точное изображение фронтовых событий и судьбы мирного населения во время войны, внимание к психологическому состоянию человека в приграничной ситуации.

Описана проблематика творчества М. Горецкого и И. Науменки, раскрывающаяся в осмыслении морально-этических последствий военных событий, трагедии человека на войне.

Ключевые слова: мирное население, психология человека, народная трагедия, фашистская идеология, жертвы войны.

Недаацэненай у сучасным беларускім літаратуразнаўстве застаецца тэма лёсу мірнага насельніцтва ў час вайны. У гісторыі і культуры Беларусі праблема ахвяр вайны сярод мірнага насельніцтва саступае ў асвятленні падзвігу салдат у ваенных падзеях, асэнсаванню дзейнасці арміі, характарыстыцы псіхалогіі чалавека на фронце. Між тым, істотную ролю ў захаванні беларускай нацыі адыгрывае падзвіг мірнага насельніцтва.

Вывучэнне падзей Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны, якія выпалі на долю некалькіх пакаленняў, сведчыць, што не будуць забыты гістарычны вопыт, шматлікія ахвяры вайны, гераічныя падзвігі беларускага народа. У час Першай і Другой сусветнай вайны найбольш магутны ўдар ворага быў накіраваны менавіта на тэрыторыю і насельніцтва Беларусі, мірныя людзі сталі закладнікамі палітычнай сітуацыі ў свеце. Народ Беларусі не скарыўся акупантам, амаль з кожнай сям’і нехта загінуў, многія пазбавіліся здароўя, жылля, маёмасці. Памяць пра родных, якія загінулі на вайне, і пачуццё глыбокай удзячнасці да пакаленняў, перажыўшых вайну, жыве і будзе жыць у душы нашчадкаў. Дзеці і ўнукі тых, хто прайшоў цяжкімі дарогамі вайны, не шкадуючы жыцця, змагаўся ў лясных пушчах, адбудоўваў гарады і сёлы, могуць ганарыцца дзядзямі і бацькамі.

У творчасці М. Гарэцкага і І. Навуменкі вайна асэнсоўваецца як народная трагедыя, смяротнае выпрабаванне, якое нясе спусташэнне і знішчэнне гарадоў і вёсак, ахвяры і страты сярод мірных жыхароў, непамерную працу, галечу і калецтва, здзек і катаванне. У той жа час вайна з’яўляецца праверкай чалавечай годнасці, патрыятычных пачуццяў, самаахвярнасці. У экстрэмальных умовах, у крызіснай сітуацыі вайны існасць чалавека, народа выяўляецца хутка і яскрава. Аналізуючы вопыт вайны, пісьменнікі сцвярджаюць, што беларускі народ годна прайшоў выпрабаванні ваенных гадоў. У творах М. Гарэцкага і І. Навуменкі мірныя людзі так ці інакш удзельнічаюць у большасці падзей вайны і паказваюць высакароднасць, цярплівасць, смеласць, любоў да Радзімы.

Перш за ўсё пісьменнікі засяроджваюць увагу на нямецкай ідэалогіі, якая становіцца асновай крывавай расправы над народамі, у тым ліку і беларускім. У цэнтры ідэалогіі – ідэі ваеннай экспансіі, расавай няроўнасці, правадырства (прынцып фюрэрства), усеўладдзя дзяржаўнай машыны. У найбольш канцэнтраваным выглядзе гэтыя ідэі былі выяўлены ў кнізе А. Гітлера “Майн кампф” (1925). Вельмі істотная рыса такой ідэалогіі – крыклівая дэмагогія з мэтай маскіроўкі яе сапраўднага зместу.

У творчасці М. Гарэцкага яскрава апісана зараджэнне фашысцкіх ідэй, сутнасць маралі акупантаў, якія лічаць сябе вышэйшай расай. Ужо ў час Першай сусветнай вайны ў салдат нямецкай арміі насаджаецца меркаванне, што немцы належаць да вышэйшай расавай групы. Нямецкая “арыйская” раса адорана ад прыроды больш, чым іншыя расы. Немцам, якія валодаюць такой біялагічнай перавагай, належыць кіраваць шырокай імперыяй, якая ахоплівае ўсю Ўсходнюю Еўропу.

У апавяданні М. Гарэцкага і “Літоўскі хутарок” (1915) адлюстраваны ідэалагічныя ўстаноўкі акупантаў, якія разглядаць іншыя народы ў якасці недасканалых матэрыялу, які патрабуе паляпшэння, а ў выніку супраціўлення – знішчэння: “Уходзіць у хату афіцэр, ззаду яшчэ два.

– О-о-о! Тут нам будзе, паны, нядрэнна. Бруднавата, ды што зробіш?

– Дый наконт дзяўчонач надта ж ладна! Дзівеце, што за матэрыял.

– Дзеся паляпшэння заняпалых народаў і дзеся найлепшага прывіцця высшай нашай культуры фізічным шляхам.

– Паны! Заўсёды вы так. Яны ж могуць разумець па-нямецку.

– Эт! Адразу відаць, што вы не дужа даўно змянілі штацкі гарнітур на ваенны... Вы нас не разумеете.

– Ці я магу саромецца, – кажа другі, – гэтых дзікароў” [1].

У рамане І. Навуменкі “Сорак трэці” (1973) свае злачынствы заваёўнікі апраўдваюць вышэйшай мараллю выбраных народаў, якія спрадвеку гаспадарылі на зямлі: “Хіба англічане, іспанцы, партугальцы, рынуўшыся пасля Калумба ў Амерыку, цацкаліся з індзейцамі? Адчувалі сябе вышэйшай цывілізацыяй і знішчалі ўсё, што ніжэй іх. Так было ў Афрыцы, у Азіі, ды і ў самой Еўропе не лепей было. Крыжаносцы, прыкрываючыся імем бога, не былі хіба звычайнымі заваёўнікамі? Ва ўсе вякі, эпохі быў разбой, моцны гнуў слабага, а пісьменнікі, якіх лічаць класікамі, навявалі чалавеку ружовыя сны. Таму Вілі іх не любіць і болей не чытае, хоць у бібліятэцы, якой ён распараджаецца, ёсць Гётэ, Шылер і іншыя геніі. Яны — манюкі, яны выдавалі ўласныя трызненні за праўду. Хлопчыкі з гітлерюгенда, якіх у дывізіі аж зашмат, наогул чыталі класікаў толькі па падручніках. Там усё як трэба, класікі там толькі хваляць вялікую Германію” [2, с. 199].

Распрацаваная ідэалогія, новая мараль дазваляе любыя незаконныя дзеянні з падуладнымі народамі на захопленых тэрыторыях. Сутнасць акупацыйнай палітыкі немцаў зводзіцца перш за ўсё да рабавання і разбурэння народнай гаспадаркі. Палітыка заваёўнікаў асуджае на галодную, марудную смерць насельніцтва акупаванай тэрыторыі, назаўсёды змяняе жыццё людзей, ператварае іх у ахвяр вайны. Героі М. Гарэцкага і І. Навуменкі не па сваёй волі трапляюць ў пагранічную сітуацыю, у якой павінны супрацьстаяць пакутлівай смерці. Такая сітуацыя прымушае чалавека задумацца, падвесці вынікі жыцця, выйсці за рамкі, змяніць жыццёвыя арыенціры. Такая змена ў адніх герояў садзінічае ўмацаванню духу, дастойным паводзінам у трагічных гістарычных умовах, іншыя героі выбіраюць шлях расчаравання і здрады самому сабе, сваёй айчыне. Характарыстыку такіх герояў можна знайсці ў творчасці пісьменнікаў.

Гарэцкі ў апавяданні “Літоўскі хутарок” адлюстроўвае псіхалагічныя змены свядомасці простых сялян, у якіх у выніку ваенных дзеянняў адбываецца знішчэнне гаспадаркі, а потым разбурэнне сям’і. Спачатку захопнікі забіраюць матэрыяльныя каштоўнасці, а потым – родных і блізкіх, што прыводзіць да страты сэнсу жыцця, ператварэння асобы ў пакорную, баязлівую жывелу: “А Божа мой. Усё ўзялі: блізка ўсіх коней, каровак, зімовую адзежу. Спрачацца нямажна было – забілі б. А да начальнікаў не даступішся. І ўсё паелі: кароў, свіней рэзалі, гусей, курэй” [1].

Рабаванне гаспадаркі не такое страшнае, як гвалт і здзек над бязвіннымі людзьмі, з-за якіх чалавек страчвае надзею на выратаванне, жыве ў пакорлівым чаканні смерці: “Палова будоўлі згарэла, толькі хата дзівам уцалела. На двары, сярод абгарэлага, чорнага будавання – здохлая ці забітая сучачка. Страха ў хаце прабіта. На печы сядзіць саўсім ужо сляпая Даміцэля. Яна разгарнула на нагах, як дзіцёнак, ліст з Масквы ад раненага сына Блажыса. Дзіра ў столі вялікая, адтуль свеціць. Хата сцюдзёна, як пуны. Тут жа дзядзька Ян. Сядзіць ля стала на шклянках ад пабітага вакна, папраўляе саламянае заткала ў вакне і сапе ў піпку, дзе замест табакі – хлоп са сцяны. Даўно ён не галіўся, не часаўся, змарнеў” [1].

У рамане “Сорак трэці” І. Навуменка паказвае, што ў час Вялікай Айчыннай вайны знішчэнне народнай гаспадаркі, рабаванне тэрыторыі Беларусі набывае неверагодныя маштабы. Усё, што знаходзіцца на захопленых землях, рабаўнікі лічаць сваёй уласнасцю, якую не саромеюцца браць не зважаючы ні на якія законы і парадкі: “Самі жыхары мястэчка экзекуцыі не падлягаюць. Радавыя, шарфюрэры, унтэрфюрэры, штурмфюрэры не хочуць псаваць добрых адносін з гаспадарамі, у хатах якіх размясціліся. У гэтых дварах курэй, гусей, парасят яны не чапаюць. Ёсць вясковае наваколле, якое аб’яўлена бандыцкім, а там дзейнічае эсэсаўскі закон. Вечарам у печах і пасярод двароў палаюць дровы, на патэльных, бляхах, жароўнях вялікімі, груба нарэзанымі кавалкамі смажыцца свініна, парасяціна, бараніна. Шкуры, кішкі, вантробы, адрэзаныя галовы, валяюцца тут жа пад парканамі. Заваёўнікі – шчодрыя, за драбязой не гоняцца. Яны не душацца пайком, як задрыпаныя салдаты вермахта, іголки, фарбы на яйкі не мяняюць. Першая радасць рыцараў фюрэра — яда. Яны ядуць не часта, затое доўга і многа. Пераможцы насычаюцца тым, што адабралі ў ахвяр — на гэтым трымаецца высокі эсэсаўскі дух.” [2: 189].

Вайна прыносіць не толькі рабаванне і знішчэнне, але катаванні, гвалт і здзек над асобай. М. Гарэцкі ў апавяданні расказвае гісторыю згвалтаванай заваёўнікамі дзяўчыны, якая паслужыла немцам у якасці чалавечага матэрыялу, які патрабуе паляпшэння: “Вярнулаткі дзяўчына, але не борзда, цераз месяц адышлі немцы яшчэ далей, і вярнуліся з палону работнікі-літоўцы. Прышлі дзяўчаты і маладухі. Ішлі, бяднягі, ледзь жывыя: нага за нагу. Чорныя, што зямля чорная. Нямажна было пазнаць Монцю. Сляды мук, перажытага сораму і гвалту адбіліся страшным выглядам на твары. На распыт маткі, з плачам абшчапіўшай яе, Монця прараніла шапатком некалькі слоў праз сілу. Па збялеламу і цмяна-бруднаму твару цяклі слёзы, пакідаючы палоскі. Адзежа зрабілася шкумаццём” [1].

У рамане І. Навуменкі адлюстраваны размах фашысцкай ідэалогіі, які прыводзіць да масавых катаванняў, гвалту, растрэлаў і знішчэння беларускіх вёсак. І. Навуменка на шматлікіх прыкладах паказвае генацыд у дачыненні да беларускага народа, палітыку знішчэння. Ён адлюстроўвае расісцкую тэорыю аб непаўнацэннасці іншых народаў і выключнай ролі германскай нацыі ў дзеянні – апісвае масавая рэпрэсіі, катаванні і гвалт: “На адным з панадворкаў трое эсэсаўцаў катуюць старога. Прывязалі тэлефонным кабелем да шула. Дзед — вопратка дамацкая, акрываўленая — проста вісіць на дроце. Але ўдары бізуноў, якія ліхаманкава на яго сыплюцца, зносіць маўкліва. Крычаць эсэсаўцы. Дапытваюцца наконт партызан” [2: 205].

Масавым становіцца і гвалтаванне жанчын, якіх заваёўнікі лічаць сваёй законнай здабычай, пакорлівай жывёлай, якая павінна слухацца гаспадара: “Ноччу ён прачынаецца. Пакой залівае месячнае святло. З двара даносіцца гучны рогат. Рыпаюць адны, другія дзверы, чуецца грук каваных ботаў, і на парозе пакая паўстаюць дзве голыя жаночыя постаці. Твараў разглядзець нельга, матавай белізной у святле месяца адлівае жаночае цела. Дзяўчаты ці жанчыны стаяць нерухома, ціснучыся адна да другой. З падаконніка гопае на падлогу Пітэр, і тады жанчыны, дзіка закрычаўшы, кідаюцца за дзверы” [2: 204].

Асобнае месца у рамане І. Навуменкі займае апісанне спаленых разам з жыхарамі вёсак, якія сталі сімвалам трагедыі беларускага народа. Фашысцкая ідэалогія апраўдвае злачынства супраць чалавечнасці, разглядае яго як простае, механічнае дзеянне па зачыстцы тэрыторыі: “Дом успыхвае, як агромністы касцёр. Полымя ахоплівае будынак адразу, перакідаецца на дах. Трашчаць, самі па сабе адрываючыся, носячыся ў паветры, палаючыя кавалкі струхлелага дрэва. Стаяць блізка ад пекла нават небяспечна. Лямант у ахопленым агнём будынку проста невыносны, ён пераходзіць у сучэльнае, дзікае выццё. Слухаць яго немагчыма, гэта вышэй чалавечых сіл. Ад такой музыкі можна звар’яецца. Салдаты, каб заглушыць чалавечы крык, безупынна трашчаць з аўтаматаў. Вілі таксама страляе. Праз гадзіну ўсё скончана. З двух бакоў займаецца агнём сяло. Сонца не відаць. Неба не відаць. Навакोल толькі агонь і дым. Вілі адчувае, як спадыспаду душы ўздымаецца штосьці дзікае, буйнае. Цяпер зусім не страшна калоць, рэзаць, біць, нішчыць жывое. Відаць, так адчувалі сябе старажытныя германцы” [2: 206-207].

Такім чынам, творчасць М. Гарэцкага выяўляе асноўныя рысы трагедыі мірнага насельніцтва ў час вайны. Письменнік адлюстроўвае ідэалогію заваёўнікаў, якія апраўдваюць крывавае злачынствы тэорыяй аб вышэйшай расавай групе. Ужо ў пачатку XX стагоддзя письменнік папярэджвае, што папулісцкія ідэі ваеннай экспансіі могуць прывесці да варварскага знішчэння народаў дзеля росквіту пануючай расы. На прыкладзе адной сялянскай сям’і письменнік адлюстроўвае трагедыю народа, які павінны супрацьстаяць пакутлівай смерці. Творы І. Навуменкі працягваюць тэму, закранутую ў прозе М. Гарэцкага. Лёс мірнага насельніцтва ў час вайны асэнсаваны І. Навуменкам на шматлікіх прыкладах беларускіх сем’яў, кожная з каторых так ці інакш пацярпела ў час вайны. Аўтар расказвае пра фашысцкую ідэалогію ў дзеянні, калі генацыд насельніцтва Беларусі робіцца масавым. Менавіта дзякуючы творам М. Гарэцкага і І. Навуменкі жыве памяць аб мірных ахвярах вайны, папярэджанне нашчадкаў, якія павінны ведаць урокі гісторыі, каб пазбегнуць маштабных катаклізмаў у будучым.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

- 1 Гарэцкі, М. Літоўскі хутарок / [Электронны рэсурс]. Режим доступа : https://www.litres.ru/book/gareck-maks-m/litouski-hutarok-21105094/chitat-onlayn/?utm_medium=cpc&utm_source=yandex&utm_campaign=web_books_dsa_drr_site– Дата доступа : 15.0.2024.
- 2 Навуменка, І.Я. Збор твораў. У 10 т. Т. 6. Сорак трэці, Смутак белых начэй : раманы / Іван Навуменка. Мінск : Маст. літ., 2015. 797 с.

Рекомендовано к опубликованию членом редакционной коллегии С. В. Соловьевой